

Ο μεταφραστής Καίσαρ Εμμανουήλ
Οι δημοσιευμένες ποιητικές μεταφράσεις του

Την τελευταία τριακονταετία παρατηρείται ερευνητικό ενδιαφέρον γύρω από τη χαμηλόφωνη ποίηση της πρώτης δεκαετίας του μεσοπολέμου με αποτέλεσμα την ανάδειξη ξεχασμένων ποιητών. Πολλοί απ' αυτούς συμπεριλήφθηκαν σε ανθολογίες και εκδόθηκε μέρος του έργου τους, ενώ για αρκετούς δημοσιεύτηκαν άρθρα σε συγκεντρωτικούς τόμους σχετικά με την παραγωγή της συγκεκριμένης περιόδου. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν ειδολογικές κατηγορίες του έργου τους που δεν έχουν ακόμη καταγραφεί, συγκεντρωθεί και εξεταστεί. Τέτοια περίπτωση αποτελεί ο ποιητής Καίσαρ Εμμανουήλ, ένας από τους πιο αγνοημένους εκπροσώπους της περιόδου αυτής, του οποίου το ποιητικό έργο επανεκδόθηκε το 1980,¹ ενώ από το 1990 έχει συμπεριληφθεί σε αρκετές ανθολογίες.² Όσον αφορά, όμως, το μεταφραστικό του έργο, μόνο ένα μικρό τμήμα των διαγλωσσικών ποιητικών του μεταφράσεων, που είχε εκδοθεί αυτοτελώς κατά τη διάρκεια της ζωής του, επανεκδόθηκε το 1981,³ ενώ για τις υπόλοιπες ποιητικές μεταφράσεις του, διάσπαρτες στον περιοδικό τύπο, δεν γίνεται πουθενά λόγος. Η έλλειψη σχετικής έρευνας με ώθησε να ασχοληθώ με το μεταφραστικό έργο του Εμμανουήλ. Καρπός της ερευνητικής προσπάθειας ήταν η διδακτορική διατριβή *Μεταφραστικές απόψεις των νεοσυμβολιστών κατά το μεσοπόλεμο. Η περίπτωση του Καίσαρα Εμμανουήλ*, που υποβλήθηκε στο Τμήμα Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. τον Φεβρουάριο του 2011.⁴

Ο Καίσαρ Εμμανουήλ γεννήθηκε στην Αθήνα το 1902. Η οικογένειά του καταγόταν από την Πάτρα και ο Εμμανουήλ ήταν δεύτερος ξάδερφος του Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλου (Ζαν Μωρεάς). Το 1922 γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή, από την οποία αποφοίτησε το 1938. Στο μεταξύ ασχολήθηκε με διάφορα επαγγέλματα. Από το 1938 εργάστηκε κατά διαστήματα ως καθηγητής φιλόλογος σε ιδιωτικά σχολεία και νυκτερινά γυμνάσια της Αθήνας, ενώ από το τέλος της δεκαετίας του '50 έως το 1965 σε σχολεία της Κύπρου και της Αιγύπτου. Πέθανε το 1970 στην Αθήνα.

Ο Εμμανουήλ, που κάνει την πρώτη του εμφάνιση στη λογοτεχνία λίγο μετά το 1920, εντάσσεται στην ομάδα των νεοσυμβολιστών της γενιάς του '20 μεταξύ των Κ. Ουράνη, Κ. Γ. Καρυωτάκη, Τ. Άγρα, Μ. Παπανικολάου, Μ. Πολυδούρη, Ρ. Φιλύρα, Ν. Λαπαθιώτη, Γ. Σκαρίμπα, Ν. Χάγερ-Μπουφίδη, Αν. Δρίβα, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, Μ. Κανελλή, Γ. Κοτζιούλα, κ.ά. Εξέδωσε τέσσερις συνολικά ποιητικές συλλογές. Το 1929 εκδίδει την πρώτη συλλογή *Ο Παράφωνος Αυλός*⁵ και το 1931 τη δεύτερη *Δώ-*

δεκα *Σκυθρωπές Μάσκες*.⁶ Στις δύο αυτές συλλογές, που είναι επηρεασμένες από τον Baudelaire, τον αισθητισμό και τον μεσοπολεμικό κοσμοπολιτισμό, ο Κ. Εμμανουήλ «έφερνε τα μιούζικ-χολ και τα σαξόφωνα, τις Υβόνες με τα αβρά γλυκύτατα ονόματα, τον πληθυντικό προς τις μυστηριώδεις κι ολομόναχες κυρίες, τις αμίλητες και αγνές εταιρές, τους ξένους εμιγκρέδες, τους βάκιλους του Κοχ και τους χαμένους στα βάθη των τροπικών εξερευνητές με τις λευκές κάσκες».⁷ Στις αρχές της δεκαετίας του '30 επηρεάζεται από τις ιδέες του Απόστολου Μελαχρινού σχετικά με την καθαρή ποίηση, ιδέες όμως που είχαν επηρεαστεί από τις αντίστοιχες ιδέες του Μαλλαρμέ. Ο Εμμανουήλ στρέφεται τώρα σ' αυτό το είδος ποίησης και το 1940 εκδίδει τη συλλογή *Η Δυναστεία των Χιμαιρών*,⁸ που είναι γραμμένη με πολλές προσχωρήσεις στην καθαρεύουσα και στην οποία «προχωράει σε μια διανοητική υπερκαλλιέργεια του στίχου, αφαιρώντας από τις λέξεις το λογικό τους βάρος, χάρη του μουσικού... Το ποίημα, αποτέλεσμα συνεχών αποστάξεων, αν και σπάνια φθάνει σε μιαν ολοκλήρωση, διασώζεται από μερικούς εξαισίους στίχους, όπου το διανοητικό παιχνίδι, μέσα στη λεκτική του περίτεχνη ασάφεια, γίνεται συγκεκριμένη αίσθηση».⁹ Το 1951 εκδίδει την τελευταία του ποιητική συλλογή *Stillae Sanguinis*,¹⁰ στην οποία συμπεριλαμβάνονται όλα σχεδόν τα ποιήματα της *Δυναστείας των Χιμαιρών* επεξεργασμένα ξανά στη δημοτική, μερικά παλαιότερα ποιήματα που είχαν δημοσιευτεί σε περιοδικά τη δεκαετία του '30, καθώς και μερικά νεότερα.

Ενώ ως ποιητής είναι oligογράφος, ως μεταφραστής έχει να επιδείξει ένα μεγάλο έργο, χαρακτηριστικό των ποικίλων ενδιαφερόντων του, το οποίο περιλαμβάνει ποιητικά και πεζογραφικά έργα, κείμενα αισθητικής, διασκευές γνωστών μυθιστορημάτων για παιδιά και πλήθος άλλων μεταφράσεων. Εκπόνησε διαγλωσσικές, ενδογλωσσικές και μεταφράσεις ελληνικών κειμένων στα γαλλικά. Μεταφράζει κυρίως από τη γαλλική, αλλά και από την αγγλική, πολλές φορές με τη γαλλική ως διάμεσο. Ο Εμμανουήλ ασχολήθηκε επαγγελματικά με τη μετάφραση επί πολλά χρόνια και η επαγγελματικού τύπου αυτή ενασχόλησή του ισχύει για μεγάλο αριθμό μεταφράσεων πεζού λόγου. Δεν ισχύει το ίδιο, όμως, και για τις ποιητικές μεταφράσεις του, καθώς η επιλογή των ποιητικών έργων τα οποία θα μεταφράσει πραγματοποιείται με κριτήριο την εκλεκτική συγγένεια στην ποίηση - οι επιλογές του εδώ διέπονται από βαθύτερα κίνητρα.

Από το μεταφραστικό του έργο η σύγχρονη του κριτική ασχολείται αποκλειστικά και μόνο με τις αυτοτελείς εκδόσεις, αγνοώντας όλες τις υπόλοιπες δημοσιευμένες μεταφράσεις του. Το ίδιο συμβαίνει από τη δεκαετία του '80 έως τις μέρες μας. Το όποιο εκδοτικό, κριτικό ή ερευνητικό ενδιαφέρον εκδηλώνεται γύρω από το μεταφραστικό του έργο αφορά μόνο τις αυτοτελείς εκδόσεις του. Όσον αφορά την υποδοχή των ποιητικών του μεταφράσεων, τόσο η σύγχρονη του¹¹ κριτική όσο και η νεότερη¹² εκφράζουν γενικά θετικές απόψεις για τη μεταφραστική του ικανότητα. Στη συνέχεια θα

παρουσιάσω τις ποιητικές μεταφράσεις του, οι οποίες δημοσιεύτηκαν στον περιοδικό τύπο και δεν εκδόθηκαν αυτοτελώς.

Μεταφραστικές επιλογές

Ο Καίσαρ Εμμανουήλ θεωρεί ότι ο γαλλικός συμβολισμός αποτελεί επανάσταση και ποιητές όπως οι Μαλλαρμέ και Βερλαίν «υψώνονται θαρραλέα σαν αρχηγοί του συμβολισμού και μαζί με ένα επιτελείο από διαλεχτούς συνιδεάτες [...] επιβάλλονται στη συνείδηση του φιλολογικού κοινού σαν ποιητές πρώτης γραμμής και σαν αρχηγοί σχολής με άρτιο αισθητικό πρόγραμμα».¹³ Πιστεύει ακόμη ότι η καινούργια αντίληψη που επιβάλλουν οι συμβολιστές είναι μια αντίληψη που ανταποκρίνεται στη βαθύτερη ποιητική έννοια, αφού «έμπασαν στην ποίηση για στοιχεία καλλιτεχνικά την ασάφεια, την υποβολή, τη μουσικότητα των φθόγων, επλάτυναν απεριόριστα τον κόσμο του ονείρου και απολέπνυναν τη λυρική συγκίνηση εκφράζοντας με σύμβολα, ένα από τα κυριότερα εκφραστικά μας μέσα, την ψυχή των πραγμάτων κι όχι την επιφάνειά τους [...]».¹⁴ Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Εμμανουήλ είναι ότι οι Μαλλαρμέ, Μπωντλαίρ, Βερλαίν, Ρεμπώ, Πόε θα είναι πάντα μεγάλοι μύστες και πρωτοπόροι, αφού αντιμετώπισαν την ποίηση ως ανάγκη και δικαίωση της ζωής τους.¹⁵ Είναι εμφανής ο θαυμασμός του Εμμανουήλ για τη συμβολιστική σχολή, στην οποία έχει εμβαθύνει και γνωρίζει τον χαρακτήρα και τις επιδιώξεις της και για την οποία αποκαλύπτει το μεγάλο ενδιαφέρον του, όταν κάνει λόγο για τα αγαπημένα του αναγνώσματα: «Διατηρώ πάντοτε μια σταθερή και βαθύτατη αγάπη για τα *‘Άνθη του Κακού’* και τα μικρά πεζά ποιήματα του Μπωντλαίρ, τις *‘Παράδοξες Ιστορίες’* και τα ποιήματα του Ε. Α. Πόε, τα *‘Φανταστικά Διηγήματα’* του Χόφμαν, τα *‘Σκληρά Διηγήματα’* του Βιλιέ ντε Λιλ Αντάμ, την *‘Τρέλλα του Ελμπενόν’* του Μαλλαρμέ -ένα βιβλίο που με ερεθίζει παράδοξα με τον συγκλονιστικό ιδεαλιστικό μηδενισμό του και την άψογη καλλιτεχνική του ενορχήστρωση-, καθώς και τα πεζά ποιήματα του Ρεμπώ που συνοψίζονται με τον τίτλο *‘Μια εποχή στην κόλαση’*».¹⁶ Κατά συνέπεια, οι μεταφραστικές του επιλογές προέρχονται κυρίως από την τεχνοτροπία του συμβολισμού, τους παρακμιακούς ποιητές και τον χώρο του φανταστικού. Καθώς η μεταφραστική δραστηριότητα του Εμμανουήλ εκτείνεται σε μια μακρά περίοδο τριών πενήντα ετών, η παρουσίαση των μεταφράσεών του, οι οποίες καταγράφονται στο Επίμετρο στο τέλος της παρούσας μελέτης, θα ακολουθήσει χρονολογική σειρά.

Κατά τη δεκαετία του 1920 ο Εμμανουήλ μεταφράζει τα εξής σονέτα του Βερλαίν: «Lassitude» και «Vœu» της συλλογής *Poèmes Saturniens* (1866) και «Colloque Sentimental» της συλλογής *Fêtes Gallantes* (1869). Από τη συλλογή *Les Fleurs du Mal* (1857) του Μπωντλαίρ μεταφράζει για πρώτη φορά¹⁷ στα ελληνικά δύο από τα αποκηρυγμένα ποιήματα της συλλογής: το «La fontaine du sang» και το «Les

métamorphoses du vampire». Το 1925 μεταφράζει το σονέτο του Μαλλαρμέ «Sonnet. Quand l'hiver...» της συλλογής *Poésie* 1897. Οι τίτλοι των παραπάνω ποιημάτων στα ελληνικά παραμένουν αμετάφραστοι. Το 1929 δημοσιεύει τη μετάφραση του ποιήματος «Ένα όνειρο σ' ένα όνειρο» (1929) του Ε. Α. Πόε.

Στο τέλος της δεκαετίας του '20 και στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '30 το μεταφραστικό ενδιαφέρον του Καίσαρα Εμμανουήλ επικεντρώνεται στο έργο του Πωλ Βαλερύ. Ο Εμμανουήλ αποδίδει για πρώτη φορά¹⁸ στα ελληνικά το σονέτο του Βαλερύ «Ελένη, η λυπημένη βασίλισσα», το οποίο αναδημοσιεύτηκε το 1931 με ελάχιστες αλλαγές. Το 1931 επίσης δημοσιεύει τις μεταφράσεις «Κλώστρα» και «Ομιλεί ο Νάρκισσος». Πρόκειται για μερικά από τα νεανικά ποιήματα του Βαλερύ, που ακολουθούν τη συμβολιστική τεχνοτροπία με έντονη την επίδραση του Μαλλαρμέ και περιλαμβάνονται στη συγκεντρωτική συλλογή *L'album de vers anciens* (1920). Οι λόγοι για τους οποίους οι μεταφραστικές επιλογές του Κ. Εμμανουήλ περιορίζονται μόνο στα «μαλλαρμεϊκά» ποιήματα του Βαλερύ και δεν περιλαμβάνουν ποιήματά του καθαρής ποίησης, πρέπει να έχουν σχέση με το ότι θεωρεί πως οι αισθητικές εφαρμογές του Βαλερύ σχετικά με έργα καθαρής ποίησης οδηγούν σε παρεκκλίσεις. Ως απόδειξη των ισχυρισμών του αναφέρει το «Cimetière marin», το οποίο χαρακτηρίζει ως «πρότυπο προς αποφυγήν».¹⁹ Ο Καίσαρ Εμμανουήλ υποστηρίζει ότι η ποίηση του Βαλερύ περιέχει πολύ «φως», στοιχείο το οποίο θεωρεί ρασιοναλιστικό και, επομένως, ξένο προς την καθαρή ποίηση: «Το φως –στοιχείο ρασιοναλιστικό που αφανίζει τη φρεναπάτη και μας ανακαλεί στις μισητές μορφές των πραγμάτων – αποφεύγεται ως εχθρικό σε μια τέτοια ποίηση, όπου η όρασις του εξωτερικού κόσμου πραγματοποιείται με προϋποθέσεις καθαρώς ρασιοναλιστικές. Μόνο μέσα στην ασάφεια της σκιάς μπορούμε ανενόχλητα να ονειρευτούμε [...] για να μπορέσουμε να απαλλαγούμε από την εφιαλτική δεσποτεία της ύλης».²⁰

Το 1932 ο Εμμανουήλ μεταφράζει το «Κοράκι» του Ε. Α. Πόε στον *Κύκλο* και την ίδια χρονιά η μετάφραση κυκλοφορεί σε ανάτυπο του περιοδικού. Είναι η πρώτη αυτοτελής έκδοση του συγκεκριμένου ποιήματος στην Ελλάδα. Αναδημοσιεύτηκε το 1959 στο αφιέρωμα της *Νέας Εστίας* για τον Πόε. Το 1932, επίσης, ο Εμμανουήλ συμμετέχει στο τεύχος-αφιέρωμα του *Κύκλου*, με το οποίο παρουσιάζεται για πρώτη φορά στο ελληνικό κοινό ο Τ. Σ. Έλιοτ. Από το έργο του, ο Κ. Εμμανουήλ επέλεξε να μεταφράσει το ποίημα «Μήνα του μέλιτος», ένα από τα γαλλικά ποιήματα της συλλογής *Poèmes* (1920). Η μετάφραση αναδημοσιεύτηκε στη *Νέα Εστία* του 1965.

Το 1933, ο Εμμανουήλ ασχολείται εκ νέου με το έργο του Βαλερύ. Συγκεκριμένα, σε έκδοση του περιοδικού *Ο Κύκλος* με τίτλο *Ομιλεί ο Νάρκισσος. Και τέσσερα άλλα ποιήματα* αναδημοσιεύει τις μεταφράσεις «Ελένη, η λυπημένη βασίλισσα», «Κλώστρα», «Ομιλεί ο Νάρκισσος», στις οποίες επέφερε ορισμένες αλλαγές στη γλώσσα, ενώ δημοσιεύει και

τις μεταφράσεις «Λουομένη» και «Απόσπασμα». Ο Κ. Εμμανουήλ δημοσιεύει επίσης τη μετάφραση του ποιήματος του Πιερ Καμό «Η μπαλλάντα των κουρασμένων θαλασσινών», που ανήκει στη γαλλική αποικιακή λογοτεχνία της Μαδαγασκάρης. Η μετάφραση αναδημοσιεύτηκε το 1948. Το μεταφραστικό ενδιαφέρον του Κ. Εμμανουήλ στρέφεται και σε μη έμμετρα ποιητικά κείμενα και συγκεκριμένα στα πεζόμορφα ποιήματα του Ρεμπώ, τον οποίο θεωρεί ως «μια [...] από τις αγνότερες και βαθύτερες ποιητικές συνειδήσεις των τελευταίων χρόνων».²¹ Έτσι, δημοσιεύει στον *Κύκλο* τις εξής μεταφράσεις: «Νυχτερινές Ώρες» (χωρίς να αναφέρει πουθενά ότι μεταφράζει μόνο το πρώτο μέρος του γαλλικού κειμένου των *Veillées* και όχι όλο το ποίημα) και «Παραμύθι», που ανήκουν στη συλλογή *Illuminations* (1886), καθώς και τα «Παραληρήματα» και «Μια εποχή στην Κόλαση» της συλλογής *Une Saison en Enfer* (1873). Η μετάφραση των ποιημάτων «Νυχτερινές Ώρες», «Παραμύθι» και «Παραληρήματα» αποτελεί την πρώτη μεταφορά τους στα ελληνικά, ενώ το «Μια εποχή στην Κόλαση» είχε μεταφραστεί άλλη μια φορά.²²

Το 1934 επισκέπτεται την Αθήνα ο Φιλέας Λεμπέγκ, ο οποίος με το ψευδώνυμο Démétrius Astériotis (Δημήτριος Αστεριώτης) δημοσίευε κριτικά σημειώματα για έργα της νεοελληνικής λογοτεχνίας στη στήλη «Lettres Néo-Grecques» του περιοδικού *Mercur de France* από τις αρχές του 20ού αιώνα. Στην Ελλάδα ήταν γνωστός ως κριτικός, αλλά το ποιητικό του έργο ήταν άγνωστο. Ο Εμμανουήλ τότε μεταφράζει στον *Κύκλο* επτά ποιητικά κείμενα καθαρής ποίησης της συλλογής του Λεμπέγκ *Le jardin des ombres*, που είχε δημοσιευτεί την ίδια χρονιά. Πρόκειται για τα κείμενα «Βρέχει», «Τα επιτάφια ρόδα», «Πρόζα για το Σαββατόβραδο», «Νοσοκομείο», «Άκουσα γέλια», «Τα τρελά λουλούδια» και «Η ομορφιά της χαρ αυγής», με τα οποία ουσιαστικά παρουσιάζει τον ποιητή Λεμπέγκ στην Ελλάδα.

Το 1935 ο Εμμανουήλ αποδίδει στα ελληνικά και σε πεζή μορφή τα έμμετρα ποιήματα του Ε. Α. Πόε «Άνναμπελ Λη», «Ουλαλούμ» και «Το Στοιχειωμένο Παλάτι». Ο Πόε δε θεωρείται άγνωστος στην Ελλάδα τη δεκαετία του '30. Η βιβλιογραφία του Κατσίμπαλη για τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα και τις πρώτες του 20ού σημειώνει πολυάριθμες μεταφράσεις ποιημάτων και διηγημάτων του αμερικανού ποιητή, αλλά και μελέτες, κριτικά σημειώματα και άλλες πληροφορίες σχετικά με το έργο του.²³ Για τη δεκαετία του '30 η καταγραφή των αναφορών δείχνει μια αύξηση του ενδιαφέροντος για το έργο του Πόε, στην οποία σίγουρα συμβάλλει και ο Εμμανουήλ με τις δικές του μεταφράσεις.

Το 1936 ασχολείται με τον ποιητή Φράνσις Βιελέ-Γκριφέν, ο οποίος θεωρείται «μαθητής» του Μαλλαρμέ²⁴ και υποστηρικτής της απελευθέρωσης από τις έμμετρες ποιητικές μορφές, και δημοσιεύει στον *Κύκλο* την πρώτη ελληνική μετάφραση του ποιήματος «Θρήνος». Πρόκειται για ποίημα της συλλογής *Clarté de Vie*, που ο Βιελέ-Γκριφέν δημοσίευσε το 1897 σε ελεύθερο στίχο.

Το 1936, επίσης, ένας σημαντικός εκπρόσωπος του γαλλικού συμβολισμού, ο Στεφάν Μαλλαρμέ, γίνεται αντικείμενο ιδιαίτερης προσοχής εκ μέρους του Καίσαρα Εμμανουήλ. Έως τότε από το έργο του Μαλλαρμέ έχουν μεταφραστεί μόνο μερικά σύντομα ποιήματά του,²⁵ αφού οι μεταφραστές, μεταξύ των οποίων και ο Μελαχρινός, αποφεύγουν να μεταφράσουν τα εκτενή ποιήματα καθαρής ποίησης *Ηρωδιάς* και *Το Απόγευμα ενός Φαύνου*. Το 1936 ο Εμμανουήλ επιχειρεί για πρώτη φορά στην ελληνική γλώσσα τη μετάφραση της *Ηρωδιάδας* και το 1938 του *Απογεύματος ενός Φαύνου*. Η *Ηρωδιάς*, μετά την πρώτη δημοσίευσή της στο *Τρίτο Μάτι* το 1936, κυκλοφορεί τον ίδιο χρόνο σε αυτοτελή έκδοση ως ανάτυπο του περιοδικού. Σχετικά με το *Απόγευμα ενός Φαύνου*, τη δημοσίευσή του στον *Κύκλο* το 1938 ακολούθησε η έκδοση ανατύπου του περιοδικού τον ίδιο χρόνο. Το τελευταίο έργο του Μαλλαρμέ που απασχόλησε τον Κ. Εμμανουήλ ως μεταφραστή είναι ο *Υγκιτουρ ή Η Παραφροσύνη του Ελμπενόν*. Η μετάφραση, η οποία συνοδεύεται από μια μελέτη του μεταφραστή για το έργο, δημοσιεύεται το 1948. Της μετάφρασης του *Υγκιτουρ* στην *Ποιητική Τέχνη* το 1948 ακολούθησε και ανάτυπο του περιοδικού τον ίδιο χρόνο.

Στις αρχές της δεκαετίας του '40 ο Εμμανουήλ επανέρχεται στην ποίηση του Πόε, τον οποίο συνδέει άμεσα με τον Μαλλαρμέ: «Όσο για τον Μαλλαρμέ, πιστεύω αδιάσειστα ότι είναι μαζί με τον Πόε, από τον οποίο προέρχεται άλλωστε, μία από τις πιο ευσυνειδητές και πιο δυνατές ιδιοσυγκρασίες των νεότερων χρόνων. Ο Μαλλαρμέ, εμβαθύνοντας και διαστέλλοντας απεριόριστα τους ορίζοντες του ποιητικού λόγου, ωδήγησε την ποιητική έκφραση στις παρθενικώτερες και αυθεντικώτερες πηγές της, δίνοντας σ' αυτήν όλο το βάρος μιας εκπληκτικής και αξιοθαύμαστης τεχνικής. Έχω τη γνώμη ότι η έκφρασις στη μορφολογική της οργάνωση βρήκε [...] την ασφάλεια και την ισορροπία των γεωμετρικών σχημάτων».²⁶ Θεωρεί ότι στους δυο αυτούς ποιητές υπάρχει «μια οξεία αίσθησις του υπερτεχνητού και του άδολου» και ομολογεί ότι σ' αυτούς οφείλει «τις γνησιώτερες και βαθύτερες καλλιτεχνικές συγκινήσεις».²⁷ Ο Εμμανουήλ δηλώνει ότι θαυμάζει τον Πόε «[...] γιατί μας έδωσε με τα ευπαθέστερα όργανα που διαθέτει ο ποιητικός λόγος την αίσθηση της πυκνής και αδιάσπαστης πραγματικότητας του υπερπέραν. Η ποίησις του Πόε είναι η τραγική πτώσις ενός αστρικού σώματος μέσα από το εβένινο χάος».²⁸

Το 1942 δίνει μια δεύτερη μεταφραστική εκδοχή της «Ουλαλούμ» -στην καθαρεύουσα αυτή τη φορά- και μεταφράζει τα ποιήματα «Στην Ελένη», «Η Κοιμωμένη», «Η Θαλασσινή Πολιτεία», «Στροφές στην Ελένη», «Η Κοιλιάς της Ανησυχίας» και «Γη του Ονείρου».

Πολύ ενδιαφέρον σημείο στη μεταφραστική ενασχόληση του Κ. Εμμανουήλ με το έργο του Πόε αποτελεί το ζήτημα του πρωτοτύπου. Οι μεταφράσεις «Ένα Όνειρο

σ' ένα Όνειρο» (1929) και «Το Κοράκι» (1932) είναι σε έμμετρη μορφή, όπως εξάλλου και το αγγλικό πρωτότυπο κείμενο του Πόε από το οποίο μεταφράστηκαν, σύμφωνα με μαρτυρία του Εμμανουήλ.²⁹ Οι μεταφράσεις των υπολοίπων ποιημάτων, όμως, είναι σε πεζή μορφή, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στην επιρροή που άσκησαν οι γαλλικές πεζές μεταφράσεις των έργων του Πόε από τον Μαλλαρμέ, οι οποίες και πρέπει να χρησίμευσαν ως πρωτότυπο του Εμμανουήλ. Ο Κ. Εμμανουήλ δεν αναφέρει τη διαμεσολάβηση των μεταφράσεων, αλλά το γεγονός αυτό είναι γνωστό. Σύμφωνα με τον Αλέξη Ζήρα, «Ο Κ. Εμμανουήλ όχι μόνο ανακαλύπτει τον Πόε μέσα από τους γάλλους δασκάλους του, αλλά και τον μεταφράζει, ακολουθώντας το παράδειγμα του Μαλλαρμέ, σε διάταξη πεζού».³⁰ Η Μαίρη Μικέ θεωρεί ότι ο Εμμανουήλ συμμερίζεται τις απόψεις των συνεργατών του Κύκλου, οι οποίοι δίνουν « [...] έμφαση στον Πόε γιατί τον [ανακαλύπτουν] μέσα από τη γαλλική συμβολιστική παραγωγή».³¹ Την ίδια άποψη εκφράζει και η Χριστίνα Ντουνιά: «Το ανανεωμένο ενδιαφέρον για τον Πόε, που προκάλεσε η μετάφραση των ποιημάτων του από τον Μαλλαρμέ, συνετέλεσε στη μάλλον όψιμη μεταφορά της ποίησής του στα ελληνικά διαμέσου των εκπροσώπων του νεοσυμβολιστικού κλίματος στη χώρα μας, όπως είναι οι Απόστολος Μελαχρινός, Ναπολέων Παπαθιώτης, Κώστας Ουράνης, Μήτσος Παπανικολάου, Κάισαρ Εμμανουήλ».³²

Το 1945 ο Κύκλος επαναλαμβάνει τη λειτουργία του μετά διακοπή έξι χρόνων και στο πρώτο τεύχος της «Σειράς Νέας» πραγματοποιεί ένα αφιέρωμα στο έργο του Βαλερύ. Ο Εμμανουήλ συμμετέχει στο αφιέρωμα με την αναδημοσίευση της μετάφρασης των εξής τεσσάρων ποιημάτων του γάλλου ποιητή, που έχει ήδη δημοσιεύσει το 1933 και στις οποίες επιφέρει αλλαγές στη γλώσσα: «Ελένη, η λυπημένη βασίλισσα», «Κλώστρα», «Ομιλεί ο Νάρκισσος» και «Λουομένη».

Το 1948 ο Εμμανουήλ ασχολείται με το έργο του Ανρί ντε Ρενιέ, ο οποίος σύμφωνα με τον Μαλλαρμέ ήταν «ο πιο προικισμένος ποιητής της νέας συμβολιστικής γενιάς».³³ Ο Κ. Εμμανουήλ επιλέγει να μεταφράσει ένα ποίημα της συλλογής *La Cité des Eaux* που εκδόθηκε το 1902. Πρόκειται για το εκτενές ποίημα «Το Αίμα του Μαρσύα» που δημοσιεύτηκε στην *Ποιητική Τέχνη* το 1948.

Τον ίδιο χρόνο ο Εμμανουήλ επανέρχεται στην ποίηση του Ρεμπώ και μεταφράζει στην *Ποιητική Τέχνη* το ποίημα «Το Μεθυσμένο Καράβι», το οποίο έχει ήδη μεταφραστεί αρκετές φορές στα ελληνικά.³⁴ Η μετάφραση του Εμμανουήλ κυκλοφορεί και σε ανάτυπο του περιοδικού τον ίδιο χρόνο.

Εκτός των μεταφραστικών του επιλογών, ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι απόψεις του Εμμανουήλ σχετικά με τις λειτουργίες και τις στρατηγικές της μετάφρασης.

Λειτουργίες της μετάφρασης

Ο Καίσαρ Εμμανουήλ πιστεύει ότι η πολιτισμική καθυστέρηση της Ελλάδας κατά το μεσοπόλεμο θα εξαλειφθεί μόνο με την ολοκληρωμένη στροφή της χώρας προς την προηγμένη Ευρώπη και τον δυτικοευρωπαϊκό τρόπο σκέψης.³⁵ Έχει την άποψη ότι τα μικρά και νεοσύστατα έθνη, ακόμη κι αν κατάγονται από σπουδαίους προγόνους, όπως η Ελλάδα, δεν μπορούν μόνο τους να δημιουργήσουν πολιτισμό,³⁶ αλλά πρέπει να επωφεληθούν από τα επιτεύγματα της Ευρώπης. Πιστεύει ότι οι Έλληνες θα κατορθώσουν να δημιουργήσουν νεοελληνικό πολιτισμό, δηλαδή «αυτόνομο πολιτισμό, γνήσιες και εξελιγμένες μορφές λόγου και τέχνης, ιδιαίτερο και ανεπτυγμένο τρόπο βιώσεως και προσωπικό τρόπο σκέψεως της δράσεως»,³⁷ μόνο εάν πάψουν να στηρίζονται αποκλειστικά στην καταγωγή τους και αφομοιώσουν πολλά ξένα στοιχεία «από μεγάλους πολιτισμούς της Δύσεως, της οποίας [οι Έλληνες δεν είναι] παρά μια μοίρα πνευματική».³⁸ Υποστηρίζει ακόμη ότι μόνο από τη λαϊκή τέχνη και τη δημοτική ποίηση δεν είναι δυνατό οι Έλληνες να δημιουργήσουν «ανώτερες και οργανωμένες μορφές τέχνης, οι οποίες χαρακτηρίζουν τους πραγματικούς πολιτισμούς».³⁹

Σχετικά με τη λογοτεχνία, ο Εμμανουήλ έχει την άποψη ότι τα παλιά καθιερωμένα μοντέλα δεν ικανοποιούν πλέον και πρέπει να αντικατασταθούν. Έτσι θεωρεί απαραίτητη την επαφή της ελληνικής λογοτεχνίας με τις ξένες ως τον μόνο τρόπο με τον οποίο η ελληνική λογοτεχνία θα επιτύχει τον συγχρονισμό της με την ευρωπαϊκή και θα μπορέσει να δημιουργήσει έργα με καλλιτεχνική αξία. Ως επακόλουθο των παραπάνω αντιλήψεών του, ο Κ. Εμμανουήλ, στου οποίου το έργο ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός είναι σταθερός, δείχνει ιδιαίτερη προτίμηση στη μετάφραση, τη διαδικασία δηλαδή εκείνη που διευκολύνει την επαφή της ελληνικής λογοτεχνίας με την ευρωπαϊκή, και επιδίδεται συστηματικά στην ποιητική μετάφραση.

Στρατηγικές της μετάφρασης

Η μεταφραστική παραγωγή του Καίσαρα Εμμανουήλ αποδεικνύει ότι ο μεταφραστής πιστεύει πως η μετάφραση της ποίησης είναι δυνατή, τον έχει απασχολήσει όμως και ο προβληματισμός σχετικά με το ανέφικτο της μετάφρασης. Έτσι, ισχυρίζεται αφενός ότι ορισμένα ποιήματα, όπως οι «Κώδωνες» του Πόε, των οποίων η αισθητική αξία βασίζεται κυρίως «στην εμπειρία της φραστικής των ενορχηστρώσεως», δεν μεταφράζονται εξ ολοκλήρου,⁴⁰ αφετέρου ότι ορισμένα σημεία μερικών ποιημάτων, όπως η «Θαλασσινή Πολιτεία» του Πόε, γίνονται καλύτερα κατανοητά, όταν το ποίημα διαβάζεται στο πρωτότυπο: «Τελειώνοντας κανείς την ανάγνωση του ποιήματος, με μεγάλο μόχθο κατορθώνει ν' αποσπασθή από ένα όνειρο καταστροφής, πένθους και χάους, το οποίο παρατείνει –όταν οι σίχτοι διαβάζονται στο πρωτότυπο– περισσότερο επίμονα ακόμη

και διαβρωτικά τη δεσποτεία του με τη σκληρή, καταπελτική μελωδία...συνηχήσεων».⁴¹

Ο Εμμανουήλ θεωρεί ότι η ποιητική μετάφραση είναι πάντα αναδημιουργία και όχι ακριβής μεταφορά από τη μια γλώσσα στην άλλη. Ορίζει με σαφήνεια ότι η μετάφραση ενός ποιητικού κειμένου δεν προϋποθέτει πιστότητα και ακρίβεια,⁴² επειδή η μετάφραση της ποίησης, που είναι μια καινούργια σύνθεση της εσωτερικής ζωής των κειμένων, μια σύνθεση στην οποία ο μεταφραστής πρέπει να βάλει όλη την αισθητική του εμπειρία και τη δύναμη του ταλέντου του, αποτελεί πλαστική ανασύνθεση, ανάπλαση νοηματική.⁴³

Ποσοτική και ποιοτική ανάλυση

Οι μεταφράσεις του Εμμανουήλ αντιπαραβλήθηκαν με τα πρωτότυπα, με στόχο να εξακριβωθεί η μεταφραστική στρατηγική του. Εξετάστηκαν κυρίως οι επεμβάσεις του μεταφραστή μέσω των διαφορών που σημειώνονται κατά τη μεταφραστική διαδικασία. Ο Εμμανουήλ επεμβαίνει σε αρκετές περιπτώσεις στο ξένο κείμενο: οι διαφορές που σημειώνονται είναι ποικίλων ειδών, οι επεμβάσεις του όμως αφορούν κυρίως τη μορφή και δεν επηρεάζουν σημαντικά το νόημα. Τα μεταφραστικά γνωρίσματά του, επομένως, χαρακτηρίζονται από τον αριθμό των διαφορών στις οποίες καταφεύγει και από το είδος των διαφορών που χρησιμοποιεί. Πολύ συχνά ο Εμμανουήλ μεταφράζει ερμηνευτικά, δίνοντας έμφαση στην κατανόηση του κειμένου και όχι στην ακριβή μεταφορά του πρωτοτύπου, ώστε δημιουργείται η εντύπωση ότι μεταφράζοντας ένα κείμενο το ξαναγράφει, το αναδημιουργεί. Σε λεξιλογικό επίπεδο, ο Εμμανουήλ πολύ συχνά δημιουργεί σύνθετες λέξεις: ρήματα, ουσιαστικά, επιρρήματα, αλλά κυρίως επίθετα. Αποφεύγει συστηματικά τη χασμωδία, και στις μεταφράσεις του απαντά η πολύ συχνή χρήση της συνίζησης και της έκθλιψης. Συγκεκριμένα, αυτό που αποτελεί το χαρακτηριστικό υφολογικό στοιχείο του Κ. Εμμανουήλ είναι η μη ύπαρξη αποστροφού στην εκθλιβόμενη λέξη, αλλά η συνένωσή της με την επόμενη. Σύμφωνα με τα στοιχεία που προέκυψαν από την εξέταση, διαπιστώνουμε ότι ο Εμμανουήλ διαμορφώνει μια στοχοκεντρική μέθοδο,⁴⁴ όπου το κείμενο της μετάφρασης έχει προτεραιότητα έναντι του πρωτοτύπου.

Από όλα τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι το μεταφραστικό έργο του Εμμανουήλ θέτει ερωτήματα που αφορούν όχι μόνο τη λογοτεχνία του μεσοπολέμου, αλλά και τη μεταφρασεολογία. Ο σύγχρονος αναγνώστης βλέπει έναν ποιητή με ευρωπαϊκό προσανατολισμό, έντονο θεωρητικό και πρακτικό ενδιαφέρον γύρω από το μεταφραστικό φαινόμενο και μεγάλη μεταφραστική παραγωγή. Η μελέτη του μεταφραστικού του έργου προσφέρει μια άλλη διάσταση του λογοτεχνικού κλίματος μέσα στο οποίο δημοσίευσαν το έργο τους οι νεοσυμβολιστές. Το κλίμα αυτό δεν το διαμόρφωσε μόνο το έργο των γνωστών συγγραφέων (κυρίως του Καρυωτάκη και του Άγρα), αλλά και οι πνευματικές δραστηριότητες των “ελασσόνων” δημιουργών.

Επίμετρο

των λογοτεχνικών μεταφράσεων του Καίσαρα Εμμανουήλ

- Π. Βερλαίν, «Lassitude», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Κριτική και Τέχνη*, 2 (1924), σ. 89.
- Π. Βερλαίν, «Colloque Sentimental», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Κριτική και Τέχνη*, 6-7 (1925), σ. 191.
- Π. Βερλαίν, «Voëu», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Κριτική και Τέχνη*, 8 (1925), σ. 224.
- Σ. Μπωντλαίρ, «La Fontaine de Sang», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Κριτική και Τέχνη*, 9 (1925), σ. 262.
- Στεφ. Μαλλαρμέ, «Sonnet», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Κριτική και Τέχνη*, 12 (Σεπτέμβριος 1925), σ. 318.
- Σ. Μπωντλαίρ, «Les Métamorphoses du vampire», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Φάρος*, 4-1 (1926), σ. 60.
- Ε.Α. Πόε, «Ένα Όνειρο σ' ένα όνειρο», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Γλαύκα*, 4 (1929), σ. 9.
- Π. Βαλερύ, «Ελένη, η λυπημένη βασίλισσα», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Σύγχρονη Σκέψη Σικάγου*, 3/6 (Θέρος του 1929), σ. 324, αναδ. *Ο Λόγος*, 6 (1931), σ. 178, αναδ. *Ομιλεί ο Νάρκισσος. Και τέσσερα άλλα ποιήματα (Ελένη Κλώστρα, Νάρκισσος, Λουομένη, Απόσπασμα)*, μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, Αθήνα, εκδ. περ. *Ο Κύκλος*, 1933, σ. 11-12, αναδ. *Ο Κύκλος*, 1 (Νοέμβριος 1945) σ. 19.
- Π. Βαλερύ, «Κλώστρα, μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Λόγος*, 6 (1931), σ. 177 αναδ. *Ομιλεί ο Νάρκισσος. Και τέσσερα άλλα ποιήματα (Ελένη Κλώστρα, Νάρκισσος, Λουομένη, Απόσπασμα)*, μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, Αθήνα, εκδ. περ. *Ο Κύκλος*, 1933, σ. 8-9, αναδ. *Ο Κύκλος*, 1 (Νοέμβριος 1945), σ. 19-20.
- Π. Βαλερύ, «Ομιλεί ο Νάρκισσος», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Λόγος*, 10 (1931), σ. 303-304, αναδ. *Ομιλεί ο Νάρκισσος. Και τέσσερα άλλα ποιήματα (Ελένη Κλώστρα, Νάρκισσος, Λουομένη, Απόσπασμα)*, μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, Αθήνα, εκδ. περ. *Ο Κύκλος*, 1933, σ. 5-7, αναδ. *Ο Κύκλος*, 1 (Νοέμβριος 1945), σ. 20-21.
- Ε. Α. Πόε, «Το Κοράκι», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Κύκλος*, 3 (1932), σ. 117-122, αναδ. *Το Κοράκι*, μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, Αθήνα, εκδ. περ. *Ο Κύκλος*, 1932.
- Π. Βαλερύ, «Η Λουομένη», στο *Ομιλεί ο Νάρκισσος. Και τέσσερα άλλα ποιήματα (Ελένη Κλώστρα, Νάρκισσος, Λουομένη, Απόσπασμα)*, μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, εκδ. περ. *Ο Κύκλος*, 1933, σ. 13-14, αναδ. *Ο Κύκλος*, 1 (Νοέμβριος 1945), σ. 22.
- Π. Βαλερύ, «Απόσπασμα», στο *Ομιλεί ο Νάρκισσος. Και τέσσερα άλλα ποιήματα (Ελένη Κλώστρα, Νάρκισσος, Λουομένη, Απόσπασμα)*, μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, εκδ. περ. *Ο Κύκλος*, 1933, σ. 10.
- Π. Καμό, «Μπαλλάντα των κουρασμένων θαλασσινών, μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Κύκλος*, 2 (1933), σ. 68, αναδ. *Ποιητική Τέχνη* 13 (15.8.1948), σ. 267.
- Αρθ. Ρεμπώ, «Νυχτερινές Ώρες», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Κύκλος*, 3 (1933), σ. 110.
- Αρθ. Ρεμπώ, «Παραληρήματα. Η Αλχημεία του λόγου», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Κύκλος*, 3 (1933), σ. 110-111.
- Αρθ. Ρεμπώ, «Παραμύθι», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Κύκλος*, 3 (1933), σ. 111.
- Αρθ. Ρεμπώ, «Μια εποχή στην κόλαση», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Κύκλος*, 3 (1933), σ. 112.

- Τ. Σ. Έλιοτ, «Μην του Μέλιτος», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Κύκλος*, 5 (1933), σ. 212-213, αναδ. *Νέα Εστία*, 901 (15-1-19965), σ. 130.
- Φ. Λεμπέγκ, «Βρέχει», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Κύκλος*, 11-12 (1934), σ. 449.
- Φ. Λεμπέγκ, «Τα επιτάφια ρόδα», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Κύκλος*, 11-12 (1934), σ. 450.
- Φ. Λεμπέγκ, «Πρόζα για το Σαββατόβραδο», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Κύκλος*, 11-12 (1934), σ. 450-451.
- Φ. Λεμπέγκ, «Νοσοκομείο», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Κύκλος*, 11-12 (1934), σ. 451-452.
- Φ. Λεμπέγκ, «Άκουσα γέλια», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Κύκλος*, 11-12 (1934), σ. 452.
- Φ. Λεμπέγκ, «Τα τρελά λουλούδια», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Κύκλος*, 11-12 (1934), σ. 453.
- Φ. Λεμπέγκ, «Η ομορφιά της χαραυγής», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Κύκλος*, 11-12 (1934), σ. 453-454.
- Ε. Α. Πόε, «Άνναμπελ Λη», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Νεοελληνικά Γράμματα*, 9 (9.6.1935), σ. 12.
- Ε. Α. Πόε, «Ουλαλούμ», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Νεοελληνικά Γράμματα*, 14 (21-7-1935), σ. 10, αναδ. *Νέα Εστία* 356 (1.1.1942), σ. 32-33.
- Ε. Α. Πόε, «Το στοιχειωμένο παλάτι», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Νεοελληνικά Γράμματα*, 16 (28.7.1935), σ. 8.
- Στεφ. Μαλλαρμέ, «Η Ηρωδιάς», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Το Τρίτο Μάτι*, 4-5-6 (Γενάρης-Φλεβάρης-Μάρτης 1936), σ. 119-126, αναδ. *Η Ηρωδιάς*, μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, Αθήνα, εκδ. *Το Τρίτο Μάτι*, 1936.
- Φρ. Βιλέ-Γκριφέν, «Θρήνος», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Κύκλος*, 4 (1936), σ. 112.
- Στεφ. Μαλλαρμέ, «Το Απόγευμα ενός Φαύνου», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ο Κύκλος* 3 (1938), σ. 74-78, αναδ. *Το Απόγευμα ενός Φαύνου*, μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, Αθήνα, εκδ. *Ο Κύκλος*, 1938.
- Ε. Α. Πόε, «Στην Ελένη», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Νέα Εστία* 356 (1.1.1942), σ. 33-34.
- Ε. Α. Πόε, «Η Κοιμωμένη», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Νέα Εστία* 356 (1.1.1942), σ. 34.
- Ε. Α. Πόε, «Η Θαλασσινή Πολιτεία», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Νέα Εστία* 358 (1.3.1942), σ. 171.
- Ε. Α. Πόε, «Στροφές στην Ελένη», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Νέα Εστία* 358 (1.3.1942), σ. 171.
- Ε. Α. Πόε, «Η κοιλάς της ανησυχίας», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Νέα Εστία* 359 (1.4.1942), σ. 211.
- Ε. Α. Πόε, «Γη του ονείρου», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Νέα Εστία* 359 (1.4.1942), σ. 211-212.
- Α. ντε Ρενιέ, «Το αίμα του Μαρσύα», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ποιητική Τέχνη*, 4 (Φεβρουάριος 1948), σ. 92-97.
- Αρθ. Ρεμπώ, «Το Μεθυσμένο Καράβι», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ποιητική Τέχνη*, 12 (Αύγουστος 1948), σ. 251-255, αναδ. *Το Μεθυσμένο Καράβι*, μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, Αθήνα, εκδ. *Ποιητική Τέχνη*, 1948.
- Στ. Μαλλαρμέ, «Ίγκιτουρ ή η Παραφροσύνη του Ελμπενόν», μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, *Ποιητική Τέχνη*, 21 (Δεκέμβριος 1948), σ. 472-481, αναδ., *Ίγκιτουρ ή η Παραφροσύνη του Ελμπενόν*, μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, Αθήνα, εκδ. *Ποιητική Τέχνη*, 1948.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Βλ. Καίσαρ Εμμανουήλ, *Ποιήματα*, επιμ. Κώστα Στεργιόπουλου, Αθήνα, Πρόσπερος, 1980.

2 Κ. Στεργιόπουλος, «Καίσαρ Εμμανουήλ», *Η ελληνική ποίηση. Ανθολογία-Γραμματολογία. Ανανεωμένη παράδοση*, τόμος Γ', Αθήνα, Σοκόλης, 1990, σ. 440-445· Μ. Αναγνωστάκης, *Η χαμηλή φωνή. Τα λυρικά μιας περασμένης εποχής στους παλιούς ρυθμούς*, Αθήνα, Νεφέλη, 1990, σσ. 198-199· Γ. Βαρβέρης – Κ. Παπαγεωργίου, *Ελληνική Ποιητική Ανθολογία Θανάτου του εικοστού αιώνα*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1995, σ. 70-71· Γ. Λυκιαρδόπουλος, *Η ποιητική του παλιάτσου. Από τον Φιλύρα στον Σκαρίμπα (Δοκίμιο ανθολογίου)*, Αθήνα, Έρασμος, 1999, σ. 27, 28, 45· Καίσαρ Εμμανουήλ. Ποιήματα. Εισαγωγή και επιμέλεια κειμένων: Αγορή Γκρέκου, Αθήνα, Ανθολόγος Ερμής, 2001· Ευρ. Γαραντούδης, *Η Ελληνική ποίηση του 20ού αιώνα. Μια συγχρονική ανθολογία*. Επιμέλεια-ανθολόγηση: Ευριπίδης Γαραντούδης, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2008, σ. 74, 81, 163.

3 Κ. Εμμανουήλ, *Μεταφράσεις*, επιμέλεια: Τάσος Κόρφης, Αθήνα, Πρόσπερος, 1981. Στον τόμο περιλαμβάνονται οι μεταφράσεις: *Το Κοράκι* του Πόε, *Ομιλεί ο Νάρκισσος και τέσσερα άλλα ποιήματα* (Ελένη, η λυπημένη βασίλισσα, Κλώστρα, Λουομένη, Απόσπασμα) του Βαλερύ, *Ηρωδιάς, Το Απόγευμα ενός Φαύνου και Ίγκιτουρ* του Μαλλαρμέ, *Το Μεθυμένο Καράβι* του Ρεμπώ. Στον τόμο ως εισαγωγή δημοσιεύεται το άρθρο του Τάσου Πανναρά «Ο Κ. Εμμανουήλ και η μετάφραση ξένων μουσικοπαθών λυρικών» σ. 11-12. Το ίδιο άρθρο στο *Ποίηση και Μουσική*, επιλογή Αλέξης Ζήρας, Αθήνα, Πλέθρον, 1983, σ. 119-125. [=Ποιητική Τέχνη, 25 (1 Απριλίου 1949), σ. 182-183].

4 Η διατριβή, στα συμπεράσματα της οποίας στηρίζεται το παρόν άρθρο, πραγματοποιήθηκε υπό την εποπτεία της καθηγήτριας Άντειας Φραντζή, την οποία ευχαριστώ και από εδώ.

5 Κ. Εμμανουήλ, *Ο Παράφωνος Αυλός*, Αθήνα, Ράλλης, 1929.

6 Κ. Εμμανουήλ, *Δώδεκα Σκυθρωπές Μάσκες*, Αθήνα, Μαυρίδης, 1931.

7 Κ. Στεργιόπουλος, «Καίσαρ Εμμανουήλ», *Η ελληνική ποίηση. Ανθολογία-Γραμματολογία. Ανανεωμένη παράδοση*, ό.π., σ. 439.

8 Κ. Εμμανουήλ, *Η Δυναστεία των Χιμαιρών*, εκδ. Ο Κύκλος, 1940.

9 Τ. Κόρφης, «Αλχημεία πέρα από την πραγματικότητα», *Καταθέσεις όψεως*, Αθήνα, Πρόσπερος, 1982, σ. 29, αναδ. στο *Ματιές στη λογοτεχνία του μεσοπολέμου*, Αθήνα, Πρόσπερος, 1991, σ. 109.

10 Κ. Εμμανουήλ, *Stillae Sanguinis*, Αθήνα, Αλικιώτης, 1951.

11 Αναφέρω ενδεικτική βιβλιογραφία:

Κλ. Παράσχος, «Κ. Εμμανουήλ: Το Κοράκι του Edgar Allan Poe», *Νέα Εστία*, 132 (15.6.1932), σ. 665-666· Κλ. Παράσχος, «Κ. Εμμανουήλ: Ομιλεί ο Νάρκισσος του Paul Valéry», *Νέα Εστία*, 163 (1.10.1933), σ. 1068· Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, «Κ. Εμμανουήλ: Ομιλεί ο Νάρκισσος του Paul Valéry», *Ο Κύκλος*, 10 (1934), σ. 384· Κλ. Παράσχος, «Στεφάνου Μαλλαρμέ: Η Ηρωδιάς, μετάφραση και σημειώσεις Κ. Εμμανουήλ», *Νέα Εστία*, 231 (1.8.1936), σ. 1098· Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Ο Μαλλαρμέ στα ελληνικά», *Η Καθημερινή*, 7 Σεπτεμβρίου 1936· Κλ. Παράσχος, «Στ. Μαλλαρμέ: Το απόγευμα ενός φαύνου, μετάφρασις Καίσαρος Εμμανουήλ», *Νέα Εστία*, 281 (1.9.1938), σ. 1218· Τ. Βαρβιτσιώτης, «Stéphane Mallarmé: Το απόγευμα ενός φαύνου, μετάφραση Καίσαρος Εμμανουήλ, Μακεδονικές Ημέρες», 547 (16.9.1938), σ. 189.

12 Αναφέρω ενδεικτική βιβλιογραφία:

Γ. Βαλέτας, «Τάσος Κόρφης. Το μεταφραστικό έργο του Καίσαρα Εμμανουήλ», *Αιολικά Γράμματα*, 67-68 (Γενάρης-Απρίλης 1982), σ. 199· Ελ. Σκούρα, *Ο μύθος του Rimbaud. 'Το Μεθυμένο Καράβι' και οι μεταφράσεις του στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Επικαιρότητα, 1986, σ. 239· Γ. Καραβασίλης, «Ένας εκπρόσωπος της κοσμο-

πολιτικής και καθαρής ποίησης στην Ελλάδα», *Διαβάζω* 38 (Ιανουάριος 1981), σ. 56-58· το ίδιο στο *Επί Τάπητος*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 1999· Ν. Φωκάς, «Η μετάφραση ως πρωτότυπο και βοήθημα», *Πλανόδιον*, 11 (1989), σ. 217-229· Τ. Κόρφης, «Αλχημεία πέρα απ' την πραγματικότητα», *Η Καθημερινή*, 18-6-1981· το ίδιο στον τόμο *Καταθέσεις όψεως*, Αθήνα, Πρόσπερος, 1982, σ. 28-32 και στον τόμο *Ματιές στη λογοτεχνία του μεσοπολέμου*, Αθήνα, Πρόσπερος, 1991, σ. 108-112.

13 Κ. Εμμανουήλ, «Ο Καβάφης σαν ποιητής και αρχηγός σχολής», *Αναγέννηση*, 10 (Ιούνης 1928), σ. 440.

14 Κ. Εμμανουήλ, ό. π., σ. 440.

15 «Έρευνα», *Ρυθμός* (Πειραιά), 9 (Ιούνιος 1933), σ. 276.

16 Ηλ. Ζιώγας, «Καίσαρ Εμμανουήλ, Συνέντευξη», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 97 (8 Οκτωβρίου 1938), σ. 14.

17 Γ. Κ. Κατσίμπαλης, *Ελληνική Βιβλιογραφία Καρόλου Μπωντλαίρ*, εκδ. τυπ. Σεργιάδη, 1956.

18 Γ. Κ. Κατσίμπαλης, *Ελληνική Βιβλιογραφία Παύλου Βαλερύ*, εκδ. τυπ. Σεργιάδη, 1956.

19 Αυτό αναφέρει σε επιστολή του προς τον Αλέξανδρο Μπάρα. Η επιστολή δημοσιεύεται στο εσώφυλλο του βιβλίου: Καίσαρ Εμμανουήλ, *Μεταφράσεις*, επιμ. Τάσου Κόρφης, Αθήνα, Πρόσπερος, 1981.

20 Κ. Εμμανουήλ, «Φίλτρα Επωδών», *Αφιέρωμα των Ελλήνων ποιητών στον ποιητή Απόστολο Μελαχρινό για τα σαράντα χρόνια των Παράλλαγών' του*, Αθήνα, έκδ. περ. *Ο Κύκλος*, 1948, σ. 143. [=«Ο ποιητής Απόστολος Μελαχρινός», *Ηχώ της Ελλάδος*, 16 Μαΐου 1935.]

22 Αυτό το αναφέρει στο εισαγωγικό σημείωμα που έγραψε για την ποιητική συλλογή *Μαραμπού* του Νίκου Καββαδία. Βλ. Ν. Καββαδίας, *Μαραμπού. Με ένα εισαγωγικό σημείωμα του Καίσαρα Εμμανουήλ*, Αθήνα, έκδ. περ. *Ο Κύκλος* 1933, σ. 7.

22 Γ. Κ. Κατσίμπαλης, *Ελληνική Βιβλιογραφία Αρθούρου Ρεμπώ*, Αθήνα, εκδ. τυπ. Σεργιάδη, 1956.

23 Γ. Κ. Κατσίμπαλης, *Ελληνική Βιβλιογραφία Ε. Α. Πόε*, Αθήνα, εκδ. τυπ. Σεργιάδη, 1956.

24 Félix Guirand, Léon LeJealle, Jean-Pol Caput, *Mallarmé et le Symbolisme*, Sorbonne, Librairie Larousse, χχς, σ. 85, 106.

25 Γ. Κ. Κατσίμπαλης, *Ελληνική βιβλιογραφία του Στ. Μαλλαρμέ*, Αθήνα, εκδ. τυπ. Σεργιάδη, 1956.

26 Ηλ. Ζιώγας, ό. π., σ. 14.

27 Ηλ. Ζιώγας, ό. π., σ. 14.

28 Ηλ. Ζιώγας, ό. π., σ. 14.

29 Κ. Εμμανουήλ, «Επιστολή στον Απόστολο Μελαχρινό», *Ο Κύκλος*, 1 (1932), σ. 64.

30 Αλ. Ζήρας, «Αντί εισαγωγής», *Ε. Α. Πόε, Ποίηση και Φαντασία*, επιλογή Αλέξης Ζήρας, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 1988, σ. 10.

31 Μ. Μικέ, «Το λογοτεχνικό περιοδικό *Ο Κύκλος*», Διδακτορική διατριβή (δακτυλογραφημένη μορφή), Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 254.

32 Χρ. Ντουνιά, «Οι τύχες του Έντγκαρ Άλλαν Πόε στην Ελλάδα», *Ελευθεροτυπία* 28.7.2006.

33 Félix Guirand, Léon LeJealle, Jean-Pol Caput, *Mallarmé et le Symbolisme*, ό. π., σ. 85, 106.

34 Γ. Κ. Κατσίμπαλης, *Βιβλιογραφία Αρθούρου Ρεμπώ*, ό. π.

35 Ηλ. Ζιώγας, ό. π., σ. 14.

36 Ηλ. Ζιώγας, ό. π., σ. 14.

37 Ηλ. Ζιώγας, ό. π., σ. 14.

38 Ηλ. Ζιώγας, ό. π., σ. 14.

39 Ηλ. Ζιώγας, ό. π., σ. 14.

40 Κ. Εμμανουήλ, «Επιστολή στον Απόστολο Μελαχρινό», ό. π., σ. 64.

41 Ε. Α. Πόε, «Η Θαλασσινή Πολιτεία», μετάφραση Κ. Εμμανουήλ, *Νέα Εστία*, 358 (1.3.1942), σ. 171.

42 Κ. Εμμανουήλ, «Επιστολή στον Απόστολο Μελαχρινό», ό. π., σ. 64.

43 Κ. Εμμανουήλ, ό. π., σ. 64.

44 It. Even-Zohar, «The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem», *Poetics Today* τόμ.11,1 (1990)· το ίδιο στο *Lawrence Venuti* (επιμ.), *The Translation Studies Reader*, London and New York, Routledge, 2000.

ABSTRACT

ELENI PARISSIADOU: Caesar Emmanuel's literary translations

The article is about the translator Caesar Emmanuel, a minor neosymbolist poet of the midwar period. It is based on my PhD thesis titled: "Translation views of neosymbolist poets during the midwar period. Caesar Emmanuel's literary translations". The article presents the translator's views concerning translation functions and strategies, as well as his literary translations of major poems of European and American literature. It also contains Emmanuel's translation profile based on quantitative and qualitative analysis of his literary translations. The above analysis which detected and described various translation shifts shows that his strategy is target-oriented.